

A close-up, black and white portrait of an elderly Albert Schweitzer. He is wearing a white, wide-brimmed hat with a chin strap and a white collared shirt. He has a prominent, white mustache and his eyes are slightly closed, giving him a serene expression. The background is dark and out of focus.

NILS OLE OERMANN

VYŠEHRAĐ

**Albert
Schweitzer**

|1875-1965|

Nils Ole Oermann
Albert Schweitzer
(1875-1965)

NILS OLE OERMANN

**Albert
Schweitzer**
|1875-1965|

VYŠEHRA D

In memoriam
Rhena Schweitzer Miller
(1919–2009)

Z německého originálu Albert Schweitzer 1875–1965.
Eine Biographie, vydaného v roce 2013
nakladatelstvím C. H. Beck, přeložil Petr Babka
Typografie Vladimír Verner
Odpovědný redaktor Filip Outrata
E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
v Praze roku 2015 jako svou 1342. publikaci
Vydání v elektronickém formátu první
(podle prvního vydání v tištěné podobě)
Doporučená cena E-knihy 240 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

Original title:
Nils Ole Oermann: Albert Schweitzer 1875–1965. Eine Biographie

© Verlag C. H. Beck oHG, München, 2013
Translation © Petr Babka, 2015

ISBN 978-80-7429-563-8

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

Historii přisoudili úkol upravovat minulost, poučovat svět k užtku budoucích let. Takové vznešené úkoly si přítomný pokus neukládá – chce jenom ukázat, jak to vlastně bylo.

LEOPOLD VON RANKE

Předmluva

„Ukázat, jak to vlastně bylo“ – to je klasická formulace historikovy úlohy.¹ Leopold von Ranke byl vysokoškolským učitelem Harryho Bresslaua, tchána Alberta Schweitzera. Hodně se diskutovalo o tom, zda historik může vůbec zjistit, jak to „vlastně“ bylo. Ale snažit by se o to měl. Historik, tím spíše životopisec, není investigativní žurnalista ani hagiograf. Jeho úloha je skromnější, a zároveň náročnější: má zaznamenat životní pouť člověka, o němž píše, a ozřejmit jeho zásadní mezníky, hodnotové představy, motivace a vůdčí ideje. U tak dlouhého a tak mnohostranného života, jakým byl život Alberta Schweitzera, zpětně s oblibou podávaný v příliš jasných barvách, je tento úkol zvláště přitažlivý. *Spiegel* ve svém vánočním vydání roku 1960 o Schweitzerovi prohlásil, že vypadá „jako blízký příbuzný Pána Boha“.² Nebyl tím míněn pouze Schweitzerův zevněšek. Kdo byl ale Schweitzer pod tímto povrchem? Kdo to „vlastně“ byl? Touto otázkou je vedena předložená biografie.

Novou biografii Alberta Schweitzera jsme už dlouho potřebovali. Od vydání posledních životopisů byla publikována značná část Schweitzerovy pozůstalosti. V archivech se vynořilo mnoho dokumentů, které leccos prozrazují. Kdo uvažuje, jak by se dalo psát o životě tak mnohovrstevnaté osobnosti, tomu ukazuje cestu sám Albert Schweitzer. Jeho životopis Johanna Sebastiana Bacha z roku

1905 byl svorně chválen za to, že představuje syntézu života, myšlení a působení kantora od sv. Tomáše. Rovněž předložená biografie bude mít na zřeteli všechny tři aspekty – Schweitzerův život, jeho myšlení a jeho působení.

Přímo se nabízí porovnávat Schweitzerovy činy s jeho myšlením – právě proto, že jeho pravým kapitálem byla etická měřítko a osobní věrohodnost. Dostál Schweitzer onomu univerzálnímu „světovému názoru úcty k životu“, který propagoval? Naše biografie se této otázce nevyhýbá. Chce definovat i nedostatky, protože jsme si jisti, že hloubkové zobrazení přiblíží Schweitzera jako člověka spíše než plochy obrázek úspěšné kariéry.

Schweitzerův život neprobíhal po stoupající přímce z alsaské fary přes Univerzitu Štrasburk a pralesní nemocnici v Lambaréné až k Nobelově ceně míru. Jako v každém životě i zde byly vrcholy a pády, vítězství a porážky. Ze Schweitzerovy autobiografické knihy *Z mého života a myšlení* (1931) však toto kolísání nepoznáme. Schweitzerův život se v ní jeví jako mohutná cílevědomě plánovaná stavba, jejímž úhelným kamenem je jeho vlastní princip úcty k životu a takřka nevyhnutelným následkem posléze Nobelova cena. Dosavadní biografové a hagiografové poměrně nekriticky opakovali Schweitzerův vlastní příběh přímočaré kariéry. Zdůrazňovali skromnost a mravní autoritu Alberta Schweitzera, univerzálního učenice, který ve vlaku jezdil třetí třídou, protože žádná čtvrtá neexistovala, a který postojem a charismatem vynikal nad politickými a intelektuálními veličinami své doby. Schweitzerovi uctívači mu přisoudili „vůli architekta plánovat svůj vlastní život a medvědí sílu, aby po celá desetiletí“ uskutečňoval „rozhodnutí, k nimž dospěl“. ³ Schweitzer byl prý „génus lidskosti“, řekl Winston S. Churchill, který jinak moc nepřeháněl. ⁴ *Time Magazine* roku 1949 ve svém titulním článku nazval Schweitzera „jediným z nejmimořádnějších lidí novověku“. ⁵ Ne všechno, co Schweitzer autobiograficky zaznamenal, však souhlasí s tím, co se našlo v archivech a ve spisech z pozůstalosti. Tato biografie chce tudíž podat realističtější obraz Alberta Schweitzera na základě historických pramenů a novějších publikací.

Mnozí z těch, kteří psali o Albertu Schweitzerovi, se soustředili na jediný aspekt. Vyšly četné knihy s tituly jako *Lékař. Jak Albert*

*Schweitzer mírnil nouzi; Albert Schweitzer jako teolog; Etika života. Albert Schweitzer jako filosof.*⁶ Předložená kniha z pera historika Afriky a teologa chce na rozdíl od nich pojmut celého Alberta Schweitzera: teologa, filosofa kultury, hudebníka, lékaře, manžela, vedoucího tropické nemocnice, bestsellerového autora *Afrických příběhů* a populárních povídek⁷ i spisovatele zásadních kulturologických knih. Osobitost Alberta Schweitzera tkví právě v součinnosti různorodého nadání a různých oborů, jimiž se zabýval, od duchovních po zcela pozemsky praktické. Schweitzerova teologie byla určující pro jeho etiku, čas prožitý v Evropě určoval jeho představu Afriky, a pak Afrika měnila jej samotného i jeho představu Evropy.

Těžko říci, co je na Schweitzerově životě pozoruhodnější – zda jeho stálost, nebo jeho velká proměnlivost. Proč někdo se třemi doktorskými tituly náhle staví v pralesích nemocnici na kůlech se střechem z vlnitého plechu? Bez velkého rozruchu kolem vlastní osoby Schweitzer opakovaně překvapoval svým rozhodnutím: Jako třicetiletý soukromý docent se pustil do prvního semestru medicíny, jako teolog se stal vyhledávaným goethovským odborníkem, dějiny teologické dogmatiky ho dovedly k sepsání obdivované bachovské biografie, jako novozákonní badatel dospěl k filosofii kultury. Varhaník se stal stavitelem a zemědělcem v tropech. Jako otec rodiny vedl celá desetiletí přes dva světadíly nikoli neproblematický „vztah na dálku“. Jako dobrotivý pralesní doktor cestoval po celém světě a setkával se s velkými a mocnými lidmi.

Po Albertu Schweitzerovi zůstalo mnoho nezodpovězených otázek. Jak dosáhl svého celosvětového úspěchu? Jak to, že právě jeho pralesní nemocnice, která byla jen jednou z mnoha stovek nemocnic v tropech po druhé světové válce, získala takovou proslulost? Jak jeho filosofie kultury zapadala do myšlení jeho doby? Jakou roli hrála ve formování jeho filosofie medicína a přírodověda? Jaké bylo politické a strategické myšlení a jednání tohoto člověka, který rozeslal desítky tisíc dopisů⁸ a dopisoval si s vůdčími politiky, intelektuály a hodnostáři své doby, ať to byl Einstein, Chruščov nebo John F. Kennedy? Nebyl to snad nakonec „jen“ dobrý sebeinscenátor, který uměl prodat sebe a své dílo? „Je to plachý, pokorný muž, nebo snad Garbová s knírem?“ – tak se podle *Spiegela* z roku 1960 ptal *Sunday Express*.⁹

Albert Schweitzer jako strategicky jednající *homo politicus* zůstal dosud víceméně bez povšimnutí. Jeho pozoruhodná politická korespondence se dosud v podstatě nedočkala zhodnocení a většinou nebyla ani publikována. V průběhu druhé světové války a studené války napsal Schweitzer nespočet dopisů osobnostem veřejného života v Evropě a v USA. V odpověď se mu občas dostávalo drsné kritiky – až po výtku, že se příliš sblíží s komunismem, když podporuje NDR nebo kritizuje vyzbrojovací a vietnamskou politiku USA. Ale Schweitzer se nedal získat. Ten „pralesní doktor“ žijící v odloučenosti nesmírně dbal na každodenní četbu novin a na politickou neutralitu. Přijal čestný doktorát z Chicaga stejně jako z Východního Berlína.

V německém jazyce dosud nikdo nenapsal celkovou vědeckou biografii o Albertu Schweitzerovi. Předložená kniha by chtěla tuto mezeru vyplnit. Co si celkově myslet o životě a působení Alberta Schweitzera, to ovšem nechává na samotném čtenáři.

Kdo si myslí, že je křesťanem, protože chodí do kostela, ten se plete. Autem se taky nestaneme tím, že stojíme v garáži.

ALBERT SCHWEITZER

1 | **Smysl pro slavnostní obřadnost Z fary na teologii** (1875–1905)

Syn alsaského faráře

Když předseda komise Nobelovy ceny Gunnar Jahn hovořil o nositeli Nobelovy ceny míru za rok 1952, zevrubně se zabýval laureátovým dětstvím a mládím, neboť „ty vysvětlují celé jeho pozdější dílo“, jak řekl. Nemínil tím jen to, že Schweitzerova láska k varhanám, k teologii, k lékařství nebo k Africe má kořeny v alsaském Günsbachu. Myslel tím zejména to, že Schweitzerův charakter a jeho vášnivou touhu po prožitém poznání a pravdě zásadně formovaly zkušenosti z mládí. Kdo chce rozumět Albertu Schweitzerovi, ten se musí zevrubněji zabývat jeho rodinným zázemím a geografickým původem. Schweitzer totiž zůstal po celý život pevně spjat se svou alsaskou domovinou, jakkoli většinu života prožil daleko od Evropy.

Ludwig Philipp Albert Schweitzer se narodil v Alsasku 14. ledna 1875 jako syn kaysersberského faráře Louise Schweitzera a jeho manželky Adély, rozené Schillinger. V otcově rodu najdeme mnoho učitelů a farářů, z mateřské strany převažují faráři. Vlastní jméno Albert dostal chlapec podle bratra své matky, zemřelého v roce 1872. Byl to Albert Schillinger, který byl kazatelem v kostele sv. Mikuláše

ve Štrasburku, stejně jako později Albert Schweitzer. Alsasko, Schweitzerova vlast, bylo – spolu s Lotrinskem – politickým kame-
nem sváru mezi Německou říší a Francií. Po německo-francouzské
válce let 1870/1871 bylo přičteno Německé říši a součástí Německa
zůstalo až do konce první světové války. Krátce po narození syna,
už v červenci roku 1875, převzal Schweitzerův otec diasporní faru
v Günsbachu v Münstertalu, kde zůstal až do své smrti v roce 1925.
Albert Schweitzer se tedy narodil jako Kaysersberčan, ale ve svých
dětských vzpomínkách byl především Günsbašanem, později jako
student Štrasburčanem, ale hlavně vždy Alsasanem („ein Alsate“).
Němci i Francouzi dodnes oslavují tohoto slavného Alsasana jako
jednoho ze svých. Když dostal Schweitzer Nobelovu cenu míru, obě
země si na „svého“ velkého syna dělaly nárok:

Když byla „německému učenci“ Schweitzerovi roku 1953 udělena Nobe-
lova cena míru, Francie, která ho za první světové války držela v inter-
naci, protestovala ve Stockholmu [ve skutečnosti v Oslu], že Schweitzer
je prý Francouz. Sám pralesní doktor k problému neutrality: *Homo sum*
(Jsem člověk).²

Podle mezinárodního práva se Schweitzer narodil jako občan
Německé říše a byl držitelem německého pasu. V roce 1920 se podle
Versailleské smlouvy stal jako Alsasan francouzským státním obča-
nem. Ale jak se cítil on sám? Jako Němec, nebo jako Francouz? Jakou
roli hrály politické záležitosti na hornoalsaské faře jeho otce Louise?
Schweitzer se jako mnoho jiných Alsasanů a Lotriňanů narodil „náho-
dou jako Němec“ („Zufallsdeutscher“), a tak se také cítil.³ Alberta
nevychovávali v „národním duchu“ v užším patriotickém smyslu.
Jeho rodina se politicky považovala za frankofilní a teologicky měla
blízko k liberálním luteránům. Po válce v letech 1870/1871 většina
členů rodiny „politicky směřovala k Paříži“.⁴ Jeho nejuzší rodina se
roku 1871 jednohlasně vyslovila proti německému záboru Alsaska.
Oba bratři Louise Schweitzera, Auguste a Charles (děd Jeana-Paula
Sartra), se rozhodli žít nadále v Paříži. Postoj Louise Schweitzera
k novým německým imigrantům byl charakterizován jako „vysloveně
chladný“.⁵ Jako u mnoha Alsasanů byl jazyk také u Schweitzerů vždy

Roku 1880 začal
Albert Schweitzer
chodit do školy.

mimo jiné závažným politickým faktorem. Dopisy v rodině (i dopisy Albertovy) se psaly francouzsky. Na faře v Günsbachu se nicméně mluvilo typickým alsaským dialektem, jehož se Schweitzer, hovořící značně vysokým a téměř zpěvavým hlasem, nezbavil ani v Lambaréné. Vyrůstal tedy v dvojjazyčnosti, jako tolik jiných Alsasanů. Za svou mateřštinu však považoval jazyk německý.⁶ Ve škole i později na univerzitě byla jeho vyučovacím jazykem němčina.

Po narození malého Alberta nebylo vůbec jisté, jestli bude posléze přijat do obecné školy v Günsbachu, což se stalo roku 1880. Schweitzer, později tak robustně zdravý muž, měl totiž podváhu a byl neduživý, když se narodil. Ve vsi se říkalo: „Ten klučík je první pohřeb, který bude nový farář sloužit.“⁷ Albert se však proti všemu očekávání rychle zotavil. Získaná tělesná síla byla pak tím, co ho v dětském věku seznámilo s podstatou etických konfliktů. Ještě po desetiletích Albert Schweitzer ve svých memoárech *Z mého dětství a mládí* vzpomíná na vyčítavá slova spolužáka Gregora Nitschelma po zápase, v němž

Rodičovská fara v Günsbachu kolem roku 1890.

Albert vyhrál: „Nojo, kdybych dostával k jídlu každý týden dvakrát masovou polévku jako ty, taky bych byl tak silný jako ty!“ Kritika přijemností daných společenským postavením, spojeným s Albertovým původem, se dospívajícímu Schweitzerovi dostala pod kůži. Jak píše: „Masová polévka se mi zhnusila. Jakmile se z ní na stole zakouřilo, uslyšel jsem hlas Gregora Nitschelma.“⁴⁸ Obzvláště Schweitzerovi vadilo, že ho spolužáci brali jako „panského hošíka“.⁴⁹ Touha připodobnit se ostatním dětem, která z toho vyvstala, ho ovšem zavedla do dalších morálních dilemat. Později píše například o tom, jak si se spolužákem Heinrichem Bräschem vyrobili praky, aby mohli v Rebbergu nedaleko Günsbachu střílet kamením po ptáčích. Když měl však osmiletý Albert činem dosvědčit svou přizpůsobivost a Heinrich ho vyzval, aby střílil, rozezněly se ve vesnici kostelní zvony.

Zahodil jsem prak, vyplašil ptáky, aby ulétli a byli v bezpečí před prskem mého průvodce, a utekl jsem domů. A vždycky, když do slunečního svitu a holých stromů zazní zvony pašijového času, vzpomínám dojatě a vděčně na to, jak mi tehdy zazněly do srdce příkázáním „Nezabiješ.“¹⁰

Zde slyšíme náznaky Schweitzerem formulovaného principu „úcty k životu“. Zde jsou také počátky jeho lásky ke zvířatům, která ho dovedla k tomu, že si v Lambaréné vybudoval zoologickou zahradu s divokými zvířaty, a která mu zároveň vynesla posměšnou přezdívku „zachránce žížal“. Dovolil, aby se mu po psacím stole v Lambaréné každodenně procházeli mravenci, a ještě je podporoval tím, že jim tam připravoval cukerný roztok.

Vedle etických otázek byla pro Schweitzerovo mládí směrodatná též hudba. Johann Jakob Schillinger z Mühlbachu, Albertův děd, byl známý stavitel varhan. Tři Albertovi strýcové byli varhaníci. A tak Alberta už ve věku pěti let učil otec hře na tabulový klavír dědy Schillingera; v osmi letech se Albert seznámil s varhanami, a když mu bylo devět, zastupoval při bohoslužbách günsbašského varhaníka.¹¹ Jeho učitelem hudby a varhanní hry byl Eugen Münch, který do reformovaného kostela sv. Štěpána v Mylhúzách přišel z Berlínské vysoké školy hudební. Naučil Alberta tak dobře hrát na varhany s třemi manuály a 62 rejstříky, že svému šestnáctiletému žákovi už po roce mohl dovolit, aby ho zastupoval při bohoslužbách. Co však na první pohled vypadalo jako přirozené nadání, to se bližšímu pohledu odhalilo jako tvrdá práce s mnoha regresemi. Eugen Münch dával svému novému žákovi zpočátku úkoly, které žák plnil podle učitelova názoru nedostatečně a toporně: „Když někdo zkrátka nemá cit, já mu žádný dát nemůžu.“¹² Tak zněl ortel Schweitzerova učitele po zcela nedostačivém provedení Mozartovy sonáty. Byl to výrok tvrdý a ukvapený, ale přiměl Schweitzera k tomu, aby Münchovi příště dokázal opak provedením „Písně beze slov“ v E-dur od Felixe Mendelssohna Bartholdyho – úspěšně:

Můj učitel toho moc neřekl, jen mne poklepal po rameni a sám mi přehrál novou Píseň beze slov. Pak jsem dostal věc od Beethovena. Po několika hodinách jsem byl uznán hodným toho, abych směl začít s Bachem.

Rodina Schweitzerových roku 1888: Louise, Albert a Adele (stojící zleva doprava), Marguerite, Paul a rodiče (sedící).

Po dalších několika hodinách mi pak bylo sděleno, že po konfirmaci se mohu začít učit hře na krásných velkých varhanách štěpánského chrámu. Tak se naplnil sen, chovaný v tajnosti.¹³

Schweitzerův učitel Münch věděl, jak motivovat mladé lidi. Schweitzer se měl z této epizody naučit, že vlastní motivace je nutnou, byť ne dostatečnou podmínkou zážitku osobního úspěchu. Jak si Schweitzer svého učitele vážil, prozrazuje i to, že svou první publikaci věnoval právě Münchovi.¹⁴ Však byl Münch také tím, kdo na svého žáka celoživotně zapůsobil svou láskou k Bachovi a kdo způsobil, že Schweitzer váhal, zda má být jeho profesí teologie, nebo hudba. I když se posléze rozhodl pro teologii, zůstal Albert Schweitzer varhanám věren. V roce 1893 vstoupil do učení k Charlesi-Marii Widorovi v Paříži, svému pozdějšímu mistrovskému učiteli.

Na faře Albertových rodičů pramenila nejen láska k varhanám. Byly tam též kořeny Schweitzerovy liberální teologie. Farář Louis Schweitzer, vyslaný z kaysersberské diaspory do Günsbachu v Mün-

stertalu, byl víc než jen nějaký průměrně vzdělaný a tak trochu muzikální venkovský duchovní. Už Albertův děd Johann Jakob Schillinger byl „osvícenský horlivec“.¹⁵ Stejně jako později Albert Schweitzer, také jeho otec Louis absolvoval teologické vzdělání ve Štrasburku. Alberta Schweitzera teologicky i kulturně formovala atmosféra luteránské fary s jejím teologickým liberalismem a závislostí na racionalismu. Velice brzy začal klást otázky k biblickým příběhům, které slyšel na dětských bohoslužbách a v přípravě ke konfirmaci. Osmiletý chlapec Schweitzer chtěl vědět, jak to, že se o Ježíšových rodičích hovoří jako o chudých, když je přece tak bohatě obdarovali mudrci z Východu. A jak to, že se z pasáček, kteří spatřili přímo zrození samotného Spasitele, nestali první učedníci? Mnoho kolegů Louise Schweitzera by takové otázky vůbec nedovolilo. Ale Albert se ptát směl, a podobné otázky si kladl celoživotně. Naučil se neztrácet odvahy k tomu, aby znovu a znovu dával zdánlivě banální elementární otázky a měl přitom na paměti, že kdo se ptá, musí počítat i s nepohodlnými odpověďmi. V závěru jednoho deštivého léta řekl Albert před otcem, že teď už skoro čtyřicet dní pršelo, ale po potopě není v Günzbachu ani potuchy. Otec tomu sotva sedmiletému racionalistovi vysvětlil, že za Noemových časů padaly mnohem větší kapky a lilo jako z konve („z věder“). To Albertovi stačilo. Když pak ale učitelka ve škole opět vyprávěla příběh o potopě světa a vůbec se nezmínila o velkých kapkách, bystrý žák Schweitzer prohlásil: „Slečno učitelko, [...] musíš ten příběh vyprávět správně. [...] Musíš říct, že tenkrát nepršelo po kapkách, ale jako když se lije voda z věder.“¹⁶

Schweitzerova pozdější skepse vůči „nesporné“ církevní nauce a dogmatice má kořeny na faře v Günzbachu, kde Louis Schweitzer dovoľoval svému synovi kritické myšlení. To nebyla žádná samozřejmost. O svém konfirmandském studiu u starého faráře Wennagela Schweitzer později píše:

V jednom bodě – to jsem zřetelně cítil – jsem přemýšlel jinak než on, při veškeré úctě, kterou jsem k němu choval. On se nám snažil vyložit, že před vírou musí zmlknout veškeré uvažování. Já byl ale přesvědčen a jsem dosud, že pravda základních myšlenek křesťanství se má osvědčovat právě v uvažování.¹⁷

Působením náboženské výchovy na rodné faře už byly v té době položeny také základy Schweitzerova pozdějšího zájmu o historického Ježíše. Schweitzer sám zpětně definoval dvě stránky svého charakteru v dětství a mládí. Z jedné strany o sobě píše jako o „zasněném“,¹⁸ introvertním „vášnivém čtenáři“, který byl na svůj věk nesmírně vnímavý a citlivý v etických záležitostech (jak jsme viděli už v epizodě rebberského lovu na ptáky). Z druhé strany Schweitzer rozeznával a uznával svou stránku, která se příliš nehodí do obrazu učeného univerzálního génia, vždy laskavého a trpělivého pralesního doktora. Ve své autobiografii připouští, že přes veškerou uzavřenost dokázal být vášnivý, ba někdy přímo prchlivý. Tuto vlastnost prý zdědil po matce a je vysvětlením častých rvaček u tak ostýchavého chlapce. Tato Schweitzerova impulsivnost byla víc než jen dětským sklonem k náhlému vzrůstání a byla mu na obtíž. Vypráví třeba, jak jednou hráli se sestrou karty:

V devíti nebo deseti letech jsem jednou uhodil svou sestru Adélu, protože byla ve hře laxní soupeřkou a svou lhostejností mi přivodila snadné vítězství. Od té doby jsem měl strach ze své herní vášnivosti a postupně jsem se vzdal všech her. [...] Velice těžce jsem bojoval proti prchlivosti.¹⁹

Také z doby ve štrasburské Koleji sv. Tomáše existují osobní svědectví o Schweitzerových hlasitých výlevech nevole.²⁰ V Lambaréné se neudržel zejména tehdy, když někdo nepracoval tak, jak si to on představoval. Návštěvníci, jako například redaktor Spiegelu Claus Jacobi, mluvili o starém Schweitzerovi s jeho vysoko položeným klidným hlasem jako o robustním a někdy pánovitým, když byl nespokojen se svými africkými dělníky. Schweitzer si tento povahový rys velice časně uvědomil a po celý život se s ním snažil zápasit. Očividně se mu to dařilo, neboť mimo nějaký ten pohlavek není nic známo o tom, že by v Lambaréné docházelo k většímu tělesnému násilí. Jestliže nicméně Schweitzer uzavírá své vzpomínky na mládí Ježíšovými slovy z kázání na hoře „Blahoslavení tiší“, působí to jednoznačnějším dojmem, než jaký byl skutečný Schweitzerův charakter. Schweitzer dokázal být „tichý“, ale také pravý opak.

Doba školy a mládí

V roce 1880 začal Albert Schweitzer chodit do školy v Günsbachu. Učit se číst a psát mu dělalo nemalé potíže.²¹ Navíc nebyl Schweitzer žádný pecivál. Chtěl patřit k ostatní mládeži ve vsi. Chtěl, aby ho akceptovala. Když se zpěchoval nosit prstové rukavice místo palčáků a kožené boty místo dřeváků, obvyklých v méně majetných domácnostech, otec ho fackoval. Louis Schweitzer Alberta dokonce zavíral do sklepa, když si odmítal vzít nový plášť, aby ho kamarádi neměli za domýšlivce.²² Albertova snaha však byla bezvýsledná, a tak se doma navenek přizpůsobil a pojídal nenáviděnou masovou polévku, zatímco venku vycházel vstříc očekávání kamarádů. Ovšem jen potud, pokud ho to nenutilo překračovat svou určitou mez – vzpomeňme jen na ono ráno na Rebbergu a chystanou střelbu na ptáky.

Schweitzer byl vnímavý a citlivý vůči svým bližním. Jednou se zúčastnil svatební bohoslužby, kterou sloužil jeho otec farář.²³ Albert tam uviděl mladou tělesně postiženou ženu. Se zdánlivou naivností se otázal, jestli je to nevěsta. Vysmáli se mu pro takovou otázku – jen dítě může přece přijít na tak absurdní nápad, jako je vdávat tělesně postiženou dívku. Po té příhodě se Albert rozhodl, že si dívku vezme za ženu, už proto, že ji okolní svět bere jako neúplnou a vůbec nepátrá po jejích povahových rysech a po tom, co je na ní hodno lásky. Pro povrchní poslech to mohlo vypadat jako jedno z oněch vyhlášení blouznivých, světu odcizených záměrů, jakých se dopouštějí děti. Jenže u mladého Alberta to bylo jinak. Přání být jiný než okolní svět, puzení něco dělat a měnit, to bylo pro jeho životní pouť typické i později. Důvodem toho, že se chtěl oženit s onou dívkou, přece nebylo její postižení jako takové, nýbrž to, že ji odstrkovali jako „mrzáka“ – toho si tenkrát Schweitzer všiml a připadlo mu to tím podivnější, že to bylo v chrámu, na místě, kde by to nečekal.

Schweitzer sám nicméně nebyl vždy tak srdnatý. Ve své autobiografii například vypráví o Židu Moušlovi [Mausche, od Mose, pejorativum významu „Židák“ (viz Bezručův Papírový Mojšl); pozn. překl.] ze sousední vesnice. Byl to obchodník s dobytkem. Chlapci z Günsbachu

na něj měli spadeno, a to jen proto, že v jejich vsi žádní Židé nebyli. Když tento Moušl jednoho dne se svou károu taženou oslem přejížděl řeku Ferch, pronásledovala ho jako obvykle smečka povykujících dětí. Schweitzer se k vesnickým dětem připojil a dokonce obdivoval ty „odvážné“, kteří ze svých kabátků skládali prasečí uši a mávali jimi Moušlovi přímo před nosem. Ale zároveň celé dění pozoroval a hodnotil z kritického odstupů:

Tak jsme ho pronásledovali za vesnici až k mostu. Ale Moušl, se svými pihami a šedým vousem, šel stále vpřed stejně pokojně jako jeho osel. Jen občas se obrátil a rozpačitě a dobrácky se na nás usmál. Ten úsměv mne přemohl. Od Moušla jsem se poprvé naučil, co to znamená mlčet, když jsem pronásledován. Stal se mým velkým učitelem. [...] Šla o něm pověst, že je to lichvář a ruinoje statky. Já jsem po tom nikdy nepátral. Pro mne zůstal tím Moušlem s promíjejícím úsměvem, který mne ještě dnes nutí k trpělivosti, když je mi do vzteku a běsnění.²⁴

Nevíme, jestli Schweitzer už tehdy poznal hanebnost chování vůči Moušlovi, nebo je tak hodnotil až později ve svých vzpomínkách na dětství. Tak nebo onak, většina dospělých by ponižování druhého člověka asi zamlčela, zatímco Schweitzer tuto příhodu otevřeně vyprávěl a poučil se z ní. V hejnu svých spolužáků vynikal i vzhledem. Když se podíváte na fotografii z nižší třídy günsbašské obecné školy, hned si všimnete hoča uprostřed s vážným pohledem, který jako jediný má velký bílý škrobený límec – to je ten farářský synek, vysmívaný „panský hošík“.²⁵

Roku 1884 Schweitzer ve svých devíti let přestoupil na reálnou školu v nedalekém Münsteru. Byl v té době „ostýchavý a uzavřený“. Z nejistoty se často potichu smál, což mu kromě mnoha zápisů do třídní knihy vyneslo i přezdívku „Izák“, což hebrejsky znamená „on se směje“.²⁶ K této osobní nejistotě a k ostychu před artikulací vlastních pocitů, který zdědil po matce, se po dalším přestupu, tentokrát na gymnázium v Mylhúzách roku 1885, přidala prostřednost školních výkonů. Přestup syna Alberta na gymnázium byl pro farářskou rodinu Schweitzerových finančně možný jedině díky tomu, že nevlastní bratr Albertova děda, bezdětný Louis Schweitzer žijící v Mylhúzách, a jeho

žena Sophie nabídli, že u sebe Alberta nechají zdarma bydlet. Jako ředitel elementárních škol v Mylhúzách se strýček za svého prasnynovce přimluvil na místním gymnáziu, přestože Albert ve škole nepodával prvotřídní výkony.²⁷ Na reálné škole v Münsteru se ještě nevyučovala latina, takže přechod vesnického chlapce do kvinty gymnázia průmyslového města Mylhúzy s sebou přinesl potíže. Schweitzer musel latinu dohánět a jeho první vysvědčení budila pochybnosti, jestli školné, které za něj zaplatili, byly dobře investované peníze. O duchovních veličinách jako Albert Einstein nebo politicích jako Winston Churchill se ostatně rovněž říká, že ve škole vynikali spíše záporně. To, co dokázali v pozdějším životě, pak působí tím zářivěji a jejich učitelé jako tím větší ignoranti. Schweitzer, který měl ještě v kvartě co dělat s běžnou učební látkou, je poněkud komplikovanější případ. Až do studijních dob byl Schweitzer motivován a dobře připraven jen u témat, o která se sám mimořádně zajímal – a to byl dějepis, nebo třeba problém historičnosti Ježíše, kterým se zabýval v době studií. Jeho výkony v povinných akademických cvičeních od hebraica až po farářskou zkoušku i výkon při filosofickém rigorózu byly podobně nedostatečné jako výkony Schweitzera gymnazisty. Rozhodně to nebyl vzorový žák. Kromě známky „velmi dobrý“ z dějepisu dostal u zkoušek 18. června 1893 jen „velmi průměrné maturitní vysvědčení“.²⁸

Později Schweitzer své tuhé zápolení s gymnáziem v Mylhúzách pod přísným dohledem prastrýce zamlouval vyprávěním zábavných historek ze školních dob. V den ústních maturit museli kandidáti před štrasburského vrchního školního radu Dr. Albrechta předstoupit v černém kabátu a černých kalhotách. Starý kabát sice Schweitzer měl, ale kalhoty si musel půjčit od svého malého, podsaditého prastrýce. Aby se celá konstrukce úplně nezřítla, musel maturant podle vlastního pozdějšího vyprávění prodloužit šle vlastními tkanicemi, což ovšem stejně nemohlo napravit enormní rozestup mezi páskem kalhot a vestou. Všechny přítomné to náramně rozveselovalo, jenom ne zkoušejícího Dr. Albrechta. Svou řečtinou – překladem Homérových veršů – na něj Schweitzer nemohl příliš zapůsobit. Lepší to bylo s dějepisem a Schweitzerovým výkladem o rozdílech mezi řeckými a římskými kolonisty.

Albert Schweitzer (vlevo) roku 1892 jako sedmnáctiletý gymnazista se svým přítelem jménem Matthieu.

Uvážíme-li vysoký počet žáků, kteří tehdy předčasně opouštěli gymnázia, je zřejmé, že za trochu nepříznivějších okolností nemusel Schweitzer vůbec dojít k maturitě. Strach ze ztroskotání asi nebyla pro dospívajícího Alberta právě příjemná zkušenost. Jeho gymnaziální vysvědčení byla ze začátku tak špatná, až ředitel školy naznačil Albertovu otci, že by snad bylo lepší vzít hocha z gymnázia.²⁹ Obrat nepřinesla změna učební látky, nýbrž příchod skutečného pedagoga, který Schweitzera dokázal nadchnout. V kvartě totiž dostala Schweitzerova třída nového třídního učitele, Dr. Wehmann. Ten okamžitě rozpoznal, že se školními výkony tohoto jeho žáka bezprostředně souvisejí emocionální zábrany a nedostatečné sebevědomí.³⁰ Za pouhé tři měsíce se kvartán Schweitzer zlepšil tak, že už na velikonocním vysvědčení postoupil o několik míst. Dr. Wehmann s ním dokázal něco, co „nezmohly žádné řeči a žádné tresty“. Ještě za doby studií ve Štrasburku Schweitzer svého učitele Wehmann opakovaně navštěvoval. Když ovšem přijel na návštěvu v roce 1919 po návratu z Afriky, dověděl se, že psychicky nemocný Wehmann si vzal život. Schweitzer byl tou dobou sám psychicky i fyzicky nalomený a tato zpráva ho nenechala chladným.

V posledních dvou třídách působil na Schweitzera druhý pedagog: gymnaziální ředitel a historik antiky Wilhelm Deecke. Přiblížil Schweitzerovi Platóna a antickou filosofii. „Byl to pro nás stoik v moderním rouše.“³¹ Moderní stoik uvědoměle plní své povinnosti – docela stejně mluvilo mnoho lidí o desítky let později o Schweitzerovi v tom smyslu, že dokázal jít za danými cíli a dosahovat jich. „Učit se uvědomělosti v povinnostech“ – to bylo něco, co Schweitzer spojoval se svou mylhúzkou dobou. Co Schweitzera a jeho učitele Deeckeho odlišovalo, byla mentalita Alasana a Hanzeata: „Jeho trochu příkré vystupování – byl z Lübecku – na nás působilo zpočátku cizorodě. Ale brzy jsme si na to zvykli.“³²

Také další zážitky ze školních dob na Schweitzera celoživotně zapůsobily. Svými příběhy z dalekých zemí, které otec vyprávěl během misijních bohoslužeb, nadchl mladého Alberta pro toto misijní poslání. A pak, návštěvy rodiny Schweitzerových v nedalekém okresním městě Colmaru vzbudily v mladém muži zájem o Afriku. Co to způsobilo: na Martově poli v Colmaru stál monumentální pomník,

„Smutný negr z Colmaru“: tato plastika, kterou vytvořil Frédéric-Auguste Bartholdi, mj. autor Sochy svobody v New Yorku, na Schweitzera hluboce zapůsobila.

který nevytvořil nikdo menší než colmarský sochař Frédéric-Auguste Bartholdi, autor Sochy svobody v New Yorku. Byl to pomník admirálu Bruatovi. Představoval obyvatele jednotlivých světadílů jako kamenné postavy. Afričan, který tak zapůsobil na Alberta, byla herkulovská postava, o níž Schweitzer říká, že měla

zamyšlený, smutný výraz ve tváři. Tento negr mne velmi zaměstnával. Kdykoli jsme přijeli do Colmaru, vyhledal jsem příležitost, abych se na něj podíval. Jeho tvář ke mně promlouvala o bídě černého kontinentu. Ještě dnes k němu putuji, když jsem v Colmaru.³³

Socha byla za druhé světové války zničena, ale Afričanova kamenná hlava se zachovala. Všechno vždy začíná okouzlením. U Schweitzera to začalo návštěvami u „colmarského smutného černocho“. James Brabazon mluví o mládí Alberta Schweitzera v Mylhúzách

jako o „dlouhých klidných letech [...], nedramatických, ale plných událostí.“³⁴ Daleko od Günsbachu to pro Alberta Schweitzera, plachého a spjatého s přírodou, byla jistě léta někdy temná. Schweitzer se však jimi probojoval díky značné disciplíně, jako tolikrát ve svém pozdějším životě, a neroztrpčoval se nad tím.³⁵

Ještě jeden významný aspekt Schweitzerova základního postoje má kořeny v době dospívání. Ať už byl „panským kloučkem“ a privilegovaným farářským synkem v Günsbachu, gymnazistou v Mylhúzách, nad nímž přísně bdí příbuzní, nebo mladým rozpustilým studentem teologie – jako o důležité motivaci k svému pozdějšímu působení v Africe Schweitzer opakovaně hovořil o pocitu, že ostatním něco dluží za své psychicky i materiálně celkem bezstarostné mládí. Ne snad že by Schweitzer odešel do Afriky pouze z pocitu, že je dlužníkem, ale přece jen s přesvědčením, že musí vrátit něco z toho štěstí, jehož se mu dostalo v jeho očích nezaslouženě.

Připadalo mi nepředstavitelné, že bych směl žít šťastným životem, když vidím tolik lidí kolem sebe zápasit se starostmi a trápením. Už ve škole jsem byl dojat, když jsem nahlédl do truchlivých rodinných poměrů svých spolužáků a srovnal s nimi ty přímo ideální, v nichž jsme žily my děti z fary v Günsbachu. Na universitě jsem ve svém štěstí, že smím studovat a mohu něco dokázat ve vědách a umění, stále musel myslet na ty, jimž studium nedovolily materiální poměry nebo zdraví. Jednoho zářivého letního rána, když jsem – bylo to v roce 1896 – o svatodušních prázdninách procitl v Günsbachu, přepadla mne myšlenka, že toto štěstí nesmím přijímat jako něco samozřejmého, nýbrž že za ně musím něco dát. Když jsem se s ní vypořádal, než jsem vstal, v pokojném přemítání, zatímco venku zpívali ptáci, usnesl jsem se na tom, že do třicátého roku svého života považuji za oprávněné žít vědou a uměním, ale potom se zasvětim bezprostřední službě lidem. Tolik jsem se zabýval tím, jaký význam mají pro mne Ježíšova slova „...“ Teď jsem jej našel. K vnějšímu štěstí jsem teď měl vnitřní.³⁶

Schweitzer jako o části tohoto svého štěstí vůbec nemluví o sedmi letech v Mylhúzách, ačkoli své mládí přinejmenším ve zpětném pohledu hodnotí jako veskrze „šťastné“. Jeho vzpomínky na günsbašské dny působí vždy lehčeji než vzpomínky na Mylhúzy. Zároveň

Jízda na kole se v době Schweitzerových studií dostávala do módy. Jules Ehretsmann, Albert Schweitzer, Jacques Biedermann, Edouard Ostier a Paul Jelenssperger (zleva doprava) podnikli roku 1893 projížďku.

v mladém Schweitzerovi brzy vzrůstal pocit, že své vděčnosti za to, co nezaslouženě dostal, musí dát výraz fundamentálním rozhodnutím svého života: přímou službou bližnímu.

Schweitzer měl slabost pro módu jízdy na kole, která tehdy začínala. Při této aktivitě se také později sblížil se svou příští ženou Helene Bresslauovou. Koupit si jízdní kolo znamenalo pro gymnazistu v Mylhúzách velký výdaj, ale také zisk velké svobody. Peníze na kolo si gymnazista Schweitzer vydělal tím, že doučoval matematiku.³⁷ Ač nebohatý, nezůstal ovšem u jízdního kola pro sebe samotného. Za vydělané peníze koupil kolo i svému mladšímu bratru Paulovi. „Štěstí je to jediné, co se zdvojnásobuje, když to sdílíme“, napsal později. Schweitzer byl velmi spořivý a tvrdě si své peníze vydělával, ale také je značně velkoryse vydával za druhé lidi.

Student teologie, filosofie a hudby

Čas po maturitě využil Schweitzer k studijní cestě za hudbou a kulturou. Už byl sice talentovaným varhaníkem, ale krátce před začátkem studia ve Štrasburku o zimním semestru 1893/94 dostal možnost hodin varhanní hudby mimo varhanní třídu konzervatoře u Charlese-Marii Widora, již tehdy slavného pařížského varhaníka; Schweitzerovi to zařídil bratr jeho otce, obchodník v Paříži. Vztah mezi učitelem a žákem se až do Widorovy smrti v roce 1937 stále prohluboval. Schweitzer se díky němu stal jedním z velkých varhaníků a znalců varhan své doby. Vzděláním u Widora se stal Schweitzer z talentovaného varhaníka oslavovaným interpretem varhanní hudby. Později to získalo význam nejen z hudebního hlediska, ale také zcela prakticky: z hlediska financování Schweitzerovy africké činnosti.

Život v Paříži, světové metropoli, byl pro mladého Schweitzera osvobozujícím zážitkem. Strýcové Charles a Auguste (jeden byl obchodníkem, druhý učitelem) ho v tomto pozdním létě roku 1893 uvedli do společenského života Paříže. Schweitzer se zúčastnil svatby v domě Herrenschmidtových. Tam zůstalo v paměti, jak Schweitzer celou noc protančil. To souhlasí i s výrokiem více než osmdesátiletého Schweitzera. Když ho požádali, aby veřejně odsoudil tanec, jeho pregnantní odpověď v alsaštině zněla: „Člověk je hloupý, když netancuje.“³⁸ Také se vzpomíná na taneční akce v Lambaréné, jichž se Schweitzer sice sám neúčastnil, ale rád je dovozoval.³⁹ Náš Alsasan nikdy nebyl puritán ani abstinent. Ostatně nebyl ani vegetariánem, navzdory opakovaně se objevující domněnce. Ledaže později v Lambaréné dával přednost rybám, ovoci a sójovým bobům a s přibývajícím věkem jedl stále méně masa.⁴⁰

Do tohoto pozdního léta 1893 v Paříži spadají nejen Schweitzerovy první pokusy na tanečním parketu, ale také jeho první kontakty s ženským pohlavím. O těchto setkáních a vztazích se Schweitzer ve vlastních vzpomínkách téměř vůbec nezmiňuje. Díky tomu se Schweitzer skoro u všech svých četných hagiografů jeví jako moderní bezpohlavní světec. Už za studentských dob se nedalo přehlédnout, jak Schweitzer téměř při každém svém veřejném vystoupení působí

na ženské pohlaví. Nebylo to však hmatatelné, neboť se to u něj, na rozdíl od mnoha spolustudentů, nekonkretizovalo v milostných vztazích, které by byly každému zřejmé. V Paříži Schweitzera přitahovaly zejména starší dámy. O četných návštěvách u své známé Adèle Herrenschmidtové se nicméně v autobiografii podle tehdejšího zvyku jen zběžně zmiňuje.⁴¹ Musíme ponechat bez odpovědi otázku, zda Schweitzer ženy, jako byla velice muzikální Fanny Reinachová, hraběnka Melanie de Pourtalès, nebo právě Adèle Herrenschmidtová, jen čistě platonicky uctíval a jen si jich vážil jako starších rádkyň, nebo měly jejich vztahy aspoň někdy romantickou povahu, jak se domýšlí James Brabazon. Tak či onak nezanechaly tehdejší vztahy ve Schweitzerově životě žádné trvalé stopy.⁴²

Výjimkou je ovšem Schweitzerův předmanželský vztah s pozdější manželkou Helene Bresslauovou, jehož délka byla podle tehdejších hledisek problematická. Ale Helenu v době svých kontaktů s dámami pařížského světa ještě ani neznal.

Důležitější než dámy byl pro Schweitzera jeho učitel Charles-Marie Widor. Ten Schweitzerovi dopomohl k tomu, aby na pařížské *Conservatoire* prohloubil svou lásku k Bachovi. Nebylo to žádné krátkodobé vzplanutí, byla to láska trvajíc po celý Schweitzerův život po muzikální i duchovní stránce. V onom pozdním létě roku 1893 v Paříži se pro Schweitzera mnohé změnilo. Z ostýchavého studenta hudby, své první disciplíny, se stal mistrovský žák s posíleným sebevědomím. Následovaly teologie a filosofie, další disciplíny, v nichž byl Schweitzer podobně úspěšný. Učitelé jako Widor totiž neakceptovali nic průměrného – to muselo být Schweitzerovi jasné, stejně jako všem ostatním žákům. Tomuto bezpodmínečnému úsilí o výjimečnost se Schweitzer naučil od Widora.

Koncem října 1893 začal Schweitzer studovat evangelické bohosloví a filosofii na Univerzitě císaře Viléma (Kaiser-Wilhelm-Universität) ve Štrasburku, založené v roce 1872. Její založení mělo národně politickou motivaci. Následkem bylo to, že učitelský sbor byl poměrně mladý a právě v teologii méně ortodoxní než mnoho jiných teologických fakult na německojazyčném území; vyučovali tam teologové jako Karl Budde, Ernst Lucius, Emil Mayer, nebo Heinrich Julius Holtzmann, Schweitzerův pozdější mentor. Ale než mohl

Schweitzer začít chodit na přednášky z klasické teologie, filosofie a hudební teorie, věnoval první semestr studiu hebrejštiny. Tento čtyřměsíční kurs, to byl těžký úkol pro Schweitzera, který nebyl nijak zvlášť jazykově nadaný a anglicky se za celý život nenaučil víc než tak, aby dokázal číst. Hebrejštinu však neodložil *ad acta*, když v hebraicu „s námahou“ obstál. Učinil pravý opak: „Později, opět puzen úsilím zvládnout i to, co mi nesedí, jsem si pak osvojil solidní znalost toho jazyka.“⁴³ V prvních semestrech se Schweitzer nejevil přímo jako intelektuální bohatýr, ale přece jen jako nanejvýš mnohostranně nadaný, cílevědomý a ctižádostivý člověk. Nedlouho po začátku studia už si Schweitzer připadal nevytížený pouhým studiem teologie. Po jednom semestru byl nicméně přinucen studium přerušit.

1. dubna 1894 musel Schweitzer nastoupit jednoroční vojenskou službu ve Štrasburku. Ve vzpomínkách si (na rozdíl od většiny rekrutů) nestěžuje na dril a špatné jídlo ani nemluví o nočních pochodech. Schweitzerovi stojí za zmínku to, že se na manévrech v okolí Hochfeldenu na podzim 1894 připravoval na zkoušku z oboru Nový zákon. Schweitzerova zpráva o době vojančení působí poněkud překrásně: „Dobrota mého hejtmana – jmenoval se Krull – mi umožnila za běžného služebního provozu být téměř pravidelně v 11 hodin na universitě a poslouchat Windelbanda.“⁴⁴ Rekrut s řeckým textem Nového zákona v batohu byl přece jen výjimečným jevem.

Neobvyklé je také to, jak Schweitzer organizoval svá další teologická studia po ukončení vojenské služby. Brzy se koncentroval na své zamilované téma: dějiny Ježíšova života. „Často jsem přitom zanedbával ostatní obory“.⁴⁵ Schweitzer se ve své široce založené volbě oborů a vědecké práci zaměřoval na konkrétní otázky a jednotlivá témata. Orientoval se více na své osobní zájmy než na univerzitní curricula, což bylo docela dobře možné díky poměrně nízké míře školometizace teologického studia. A tak to Schweitzer neudělal tak, jako mnoho jiných studentů, totiž zpracovávat obor teologie encyklopedicky a začínat u exegetických oborů, a teprve pak se obrátit k filosofickým a historickým základům. Schweitzer se značně nechával vést svou „intuicí“. V bádání o Ježíšovi ho zajímal problém Ježíšovy historické existence a eschatologie. Na Kantovi ho zajímala především filosofie náboženství. Na Bachovi sepětí hudby, teologie a osobnosti.

Z medicíny ho zajímalo psychiatrické posouzení Ježíše. Schweitzer studoval široké spektrum oborů, v nichž si vždy vybíral jednotlivá témata, která se tenkrát setkala s všeobecným zájmem, ale zůstala bez konečného zpracování a podání. Tak bylo možné, že Schweitzer provokoval vědecké diskuse. Nad jeho chválou univerzity by se měli zamyslet dnešní politikové v oblasti vzdělání:

S jakou vděčností jsem vnímal to, že německá universita studentovi tak neporučňuje v jeho studiích a neudrhuje ho v takovém napětí neustálými zkouškami, jako je to v jiných státech, a že mu poskytuje možnost samostatné vědecké práce!⁴⁶

Jestliže Schweitzer za necelých osm semestrů vystudoval paralelně teologii, filosofii a hudební teorii, bylo to jistě studium intenzivní, ale výběrové. Nasvědčuje tomu i silné kolísání výsledků Schweitzerových zkoušek. Proto také neudivuje, že s klasickými univerzitními a doktorandskými zkouškami na tom byl hůře, zatímco bádání na samostatně vybraná témata mu šlo tím lépe. Úhrnem pracoval Schweitzer vysloveně efektivně. Jestliže si za téma disertace zvolil učení o Poslední večeři, sáhl vlastně k tématu, které měl uloženo k první teologické zkoušce na podzim 1897. Tím si Schweitzer jako doktorand ušetřil nové rešerše literatury.

Jako všichni kandidáti jeho zkouškového ročníku musel Schweitzer za pouhých osm týdnů napsat práci na zadané téma. Tím se mu stalo „Schleiermacherovo učení o Poslední večeři ve srovnání s pojetím uloženém v Novém zákoně a v reformačních vyznavačských spisech“.⁴⁷ Prostřednictvím této práce – ve spojení s již dřívějším zájmem o výzkum života historického Ježíše – došel též k tématu své disertace.

Podobnou cílevědomost a využívání synergických efektů můžeme pozorovat skoro ve všech kvalifikačních vědeckých pracích Alberta Schweitzera, které při bližším zkoumání odhalují mnohem těsnější tématickou souvislost, než by se snad zdálo na první pohled. Ze své práce k problému historičnosti Ježíše, která se chápala otázky po důvodu a smyslu Ježíšova utrpení, udělal Schweitzer dvě části. První část se posléze stala jeho disertačním spisem, z druhé byl spis

habilitační. Ten Schweitzer kromě toho rozšířil o problém Poslední večeře, který už dobře znal z první zkoušky v roce 1898. Ve výběru tématu pro disertaci z medicíny si Schweitzer o třináct let později počínal podobně. Své vědomosti o historickém Ježíši využil jako základ, který spojil se svým zájmem o psychiatrii jako lékařskou disciplínu, která byla tehdy na razantním vzestupu. Tak vznikla disertační práce *Psychiatrické posouzení Ježíše. Vypodobnění a kritika* (Tübingen 1913). Tu rovnou odevzdal k publikaci renomovanému odbornému teologickému nakladatelství J. C. B. Mohr. Všechno je to legitimní a zároveň to vysvětluje Schweitzerovu publicistickou produktivitu ve Štrasburku i v Lambaréné. Pracoval efektivně a měl cit pro to pravé téma ve správnou dobu.

Kant

Po teologické zkoušce 2. května 1898 se Albert Schweitzer zabýval nejdříve tématem, které mu navrhl jeho učitel filosofie Theobald Ziegler, když se spolu jednou za deště procházeli po Štrasburku. Bylo to téma „Kantova filosofie náboženství“, jedno ze značně komplexních disertačních témat, neboť filosofie náboženství je oddílem Kantova myšlení, který je velice těžké systematicky integrovat. Schweitzer měl zpracovat strukturu a genezi Kantovy filosofie náboženství. V létě roku 1898 se mladý doktorand na svá kantovská studia připravoval zpočátku ještě ve Štrasburku, a to Na rybím trhu v č. 36. Pravděpodobně ani nevěděl, že je to zrovna ten dům, v němž více než sto let před ním pobýval jistý stud. iur. Johann Wolfgang Goethe.⁴⁸ V zimním semestru 1898/99 se Schweitzer přestěhoval do Paříže, do Rue de la Sorbonne č. 20. Tam prohluboval svá kantovská studia a ve velice krátké době dostal výsledky studia na papír. Na co jiní potřebují mnoho let, to Schweitzer vyřídil za méně než půl roku. Většinou po nocích a téměř zcela bez rekursu k příslušné sekundární literatuře, která byla v pařížské Univerzitní knihovně.⁴⁹ Z tohoto mimořádně neortodoxního způsobu práce je zřejmé, že si Schweitzer nemohl dělat nárok na hloubku ani odbornou šíři univerzitního filosa. Prostě využil času hned po zkoušce z teologie na to, aby nějakou

dobu pobyl v Paříži, pracoval na filosofické disertaci a hrál na varhany u mistra varhaníka. Šest let trvajícím Gollovo stipendium mu to umožňovalo i finančně. Jedinou podmínkou stipendia totiž bylo to, aby se stipendista nakonec ve Štrasburku prokázal hodností „licenciáta teologie“, tedy doktora teologie. Už v březnu 1899, tedy ani ne po deseti měsících, měl Schweitzer disertaci z filosofie hotovou. Ještě téhož roku ji vydal u J. C. B. Mohra v Tübingen pod názvem *Kantova filosofie náboženství od Kritiky čistého rozumu po Náboženství v mezích pouhého rozumu*.

Schweitzerovi v jeho filosofické disertaci záleželo na tom, aby historicky předvedl vznikání Kantovy filosofie náboženství čistě na základě Kantových vlastních spisů na toto téma. Vystupoval v ní především proti domnělé jednotnosti kantovského pojetí náboženství. První tušení ho ani tentokrát nezklamalo. Kantova filosofie náboženství opravdu nebyla jednodušší. Během Kantova života se několikrát proměnila. Schweitzer zdůrazňoval, že jeho práci na doktorátu filosofie nepřerušila hra na varhany u mistra Charlese-Marii Widora, ani hra na klavír u Isidore Philippa, ani studium experimentální techniky úhozu u jeho slavné učitelky Marie Jaëll Trautmannové (což byla Lisztova žákyně), ani umění, ani společenské styky, ba ani návštěvy u štědrých příznivkyň sídlících v Paříži a u bratrů jeho otce.⁵⁰

Dosavadní Schweitzerovi životopisci spatřovali v manuskriptu o 325 tiskových stranách zhotoveném za pár měsíců působivé filosofické dílo, které se dodnes „vysoce cení“.⁵¹ Výsledkem podrobnějšího zkoumání této filosofické práce však bylo střízlivější hodnocení. Schweitzer psal svou práci o Kantově filosofii náboženství temperamentně a plyně. Kritizoval, že Kantovo pojetí náboženství je v podstatě zoufale neživotné a vypadá z jeho pojetí rozumu a etiky. Kantovo pojetí náboženství vede podle Schweitzera nakonec ke zhroucení systému v rámci Kantovy vlastní filosofie. Schweitzer se snažil prokázat, že kritickou, a zároveň eticky motivovanou filosofii náboženství Kant na základě vzájemně kolidujících předpokladů soudržně sestavit ani nemohl.⁵²

Když Schweitzer ukazuje existenci více cest v Kantově filosofii náboženství, ilustruje také rozpor „ve filosofii náboženství německého idealismu [vůbec, a to] mezi kritickým idealismem a hlubokým

náboženstvím morálky v Kantově morálním zákonu“.⁵³ Pro analýzu Kantových spisů velebila Schweitzera i taková osobnost jako Ernst Troeltsch, na což byl Schweitzer očividně hrdý. Ke stému výročí Kantovy smrti napsal Troeltsch v Heidelbergu velkou studii o Kantově filosofii náboženství, v níž se odvolával na Schweitzerovu práci a řekl, že tato práce podle něj znamená uzavření a poslední slovo, pokud jde o kantovskou filosofii náboženství. Na to Schweitzer upozorňoval se zadostiučiněním. „Takže buďte,“ psal Heleně Bresslauové, „na svého přítele trochu hrdá!“⁵⁴

Ale zároveň měla jeho disertace o Kantově filosofii náboženství metodický nedostatek. Totiž nedostatek přesné filosofické analýzy pojetí náboženství a pojmu svobody u Kanta. Takový rozbor by vyžadoval hlubší studium pramenů a konfrontaci s dosavadní literaturou na dané téma. Bádání, jaké by k tomu bylo nutné, však Schweitzer nemohl stihnout v těch pár měsících. Proto ve své disertační práci postuloval mnohem víc, než mohl doložit. Sám se tím ovšem nijak netajil:

Nahlédnout v Bibliothèque Nationale do literatury o Kantově filosofii náboženství se ukázalo jako neproveditelné pro hřmotný provoz v čítárně. A tak jsem se prostě rozhodl, že práci budu dělat, aniž bych se zabýval literaturou, a uvidím, co mi vyjde, když se pohroužím do Kantových textů.⁵⁵

Pravda, Schweitzer rozeznal problém Kantova díla, o němž se často píše: že kritická filosofie náboženství a etika spolu u královského filosofa málo souvisejí a zkoumají se zvlášť. Takový ústřední problém, jakým je pro křesťanskou teologii zmrtvýchvstání a věčný život, v Kantově *Kritice čistého rozumu* nemá místo. Jestliže tedy Schweitzer hovoří o hrůzně bezkrevné Kantově filosofii náboženství, odtržené od všech religiózních zkušeností, míní tím to, že Kant sice poznal náboženský rozměr teologické etiky, ale jenom nanejvýš nedůsledně jej dokázal uvést v soulad s požadavky kritického idealismu a svého vlastního pojetí svobody, protože v jeho pojetí nesměla pro všeobecný postulát rozumu a pro mravní zákon přísně vzato hrát sebemenší roli žádná forma křesťanské metafyziky. Kromě toho Schweitzerovi vadilo, že u Kanta nehrál žádnou roli postulát nesmrtelnosti, ačkoli

se explicitně zabýval „náboženskými úvahami“.⁵⁶ Nad takovouto Schweitzerovou kritikou by se ovšem filosof odborník mohl hned zeptat: Jsou systémové nedůslednosti v Kantově díle, které Schweitzer identifikuje, vůbec genuinním filosofickým problémem? Nebo je to spíše teologova filosoficky víceméně nepodstatná kritika Kantova způsobu zacházení s náboženskými otázkami? Příliš tedy neudivuje, že filosofové Schweitzera nikdy neuznali za jednoho z nich, přes všechno zájem, který se v moderní době zaměřuje na jeho pojetí života, životního prostředí nebo přírody.

Tímto tvrzením se dotýkáme podstatnějšího problému: sebepojetí Alberta Schweitzera. Na jednu stranu jemu samotnému bylo jasné, že není žádným filosofem klasicky univerzitního typu a že se jím ani nehodlá stát. Na druhou stranu chtěl, aby svět chápal jeho život a činnost primárně nikoli z teologického, nýbrž z filosofického hlediska. Svému východoněmeckému životopisci Rudolfu Grabsovi, kterého vysoce oceňoval, například napsal jako reakci na jeho rozhodnutí položit těžiště své práce o Schweitzerovi do filosofa kultury v něm:

Milý příteli. A teď o biografii! Ta ještě předčí předcházející studie. V pohnutí jsem ji několikrát přečetl a mám ji stále na dosah, zatímco pracuji u stolu. Východisko je to jediné správné: filosofické stanovisko. To se skoro ve všech studiích o mně nevyjádřilo. Ale u vás je to zřejmé, a vašemu vyličení to poskytuje vnitřní soudržnost.⁵⁷

Když už tedy Schweitzer nebyl univerzitním filosofem, byl aspoň praktickým filosofem kultury a etikem? Nebo byl – jakožto teolog – spíše filosofem náboženství, byť jeho prvním doktorátem byl Dr. phil., a ne titul teologický? Schweitzer sám později ukázal nepodstatnost takových otázek tím, jak mu u jeho principu úcty k životu nešlo o akademicky podloženou filosofii nebo etiku, nýbrž o praktickou filosofii pro každého, o světový názor. V korespondenci s Fritzem Burim, svým žákem v teologii, Schweitzer otevřeně problematizoval vlastní postoj, v němž se dlouhou dobu považoval za pouhého „amatérského filosofa“:

Ty jsi mne psychoanalyticky ošetřil a osvobodil mne tím od komplexu, že jsem jen amatérský filosof. Myslel jsem si, že se za něj musím po-

važovat, protože jsem věděl jen, jaká je hraniční stanice (což jsem důkladně poznal s bušením srdce kvůli pasové kontrole a clu), ale nikdy jsem nedokázal pochopit, co je hraniční situace, a nikdy jsem nedokázal porozumět tomu, jak je to s tím zašifrovaným textem, který je třeba rozšifrovávat, s uzávorkováváním (to už je holt Husserl), s tou existencí, o které toho máme tolik vědět, s osvětlováním existence a podobně, o kategoriích, u nichž máme vědět, co do každé přihrádky patří. Byl jsem tedy v hraniční situaci té ubohé staré černošské ženy, kterou misionář v prvních dobách, kdy tu nějací byli, potkal, jak pláče. A když se jí zeptal, proč si tak zoufá, odpověděla: „Ach, já se nikdy nemohu stát křesťanem a přijít do nebe, protože jsem moc stará a moc hloupá, abych se ještě naučila číst a psát.“ Misionáři totiž hned vyučovali čtení a psaní, aby lidé mohli číst Bibli. A ve zkoušce ke křtu museli prokázat znalosti čtení a psaní. Tak jsem byl, pokud jde o filosofii, jako ta ubohá ženština, o které vyprávím tenhle pravdivý příběh, přičemž máme i to stáří společné. Jak misionář vydirigoval tu ženu z její hraniční situace, to nevím. Ale jak jsi to udělal ty se mnou, to vím. Krásně's to udělal. „Buď klidný“, řekl jsi, „nezáleží na slovech, ale na myšlenkách! A ty, i když se nikdy nenaučíš číst v knihách existencialistů, přece se můžeš stejně jako existencialisté počítat k filosofům (samozřejmě přitom neopomíjet potřebnou skromnost). Vždyť i ty se pohybuješ v mezních situacích, i ty se zabýváš osvětlováním existence a dešifrováním textů jako šifer, jen to děláš podvědomě. A přitom, ty pitomo, se ti to daří skoro ještě líp než jim. Ty se jako náměsíčník procházíš po střechách, po nichž se oni za dne namáhavě smekají.“ Byl jsem tedy v zajetí bludu malosti, z kterého jsi mě odčaroval a vyanalyzoval. [...] Odpust, že mluvím takovým přemrštěným způsobem o vykoupení, které pro mne znamená tvoje přednáška. Trochu mne vyvedlo z míry, že jsi mou filosofii učinil přijatelnou v nejvyšších kruzích.⁵⁸

Schweitzer si byl tedy cele – a bolestně – vědom toho, že jeho filosofická disertace z něj neudělá plnohodnotného filosofa v očích univerzitních odborníků. Po těch několika pařížských měsících jistě také věděl, že přinejmenším odborný filosofický svět nepřivítá jeho studii o Kantovi jako nějaké epochální dílo; jinak tomu bude u následujících *Dějin výzkumu života Ježíšova* nebo bachovské biografie. Proto není nic překvapivého, že si Schweitzer po celý život udržoval kritickou

distanci vůči akademickému provozu filosofie. O několik desetiletí později kritizoval akademickou filosofii jako světu odcizenou „filosofii učenných epigonů“:

Na školách a vysokých školách dosud hrála svou roli. Ale světu už neměla co říci. Odcizila se světu, přes všechno vědění. Životní problémy, které zaměstnávají lidi a dobu, nehrály v jejím provozu žádnou roli. [...] Z její neschopnosti vyvěral její odpor ke každému obecně srozumitelnému filosofování, který je pro její podstatu tak charakteristický. Populární filosofie pro ni byla jen přehledem – sestaveným pro davové použití, zjednodušeným, a podle toho také zhoršeným – výsledků jednotlivých věd, které utřídila a přizpůsobila nastávajícímu světovému názoru.⁵⁹

Podle Schweitzera se akademické filosofii nedostávalo toho hlavního, toho, co se pozná právě na tom, jestli její diskuse a výsledky mohou vůbec být široce přijímány. Přesto se sám velice brzy rozhodl pro doktorát v této „disciplíně epigonů“. Po celý život se považoval za „praktického filosofa“. Svou pozdější „úctu k životu“ nazval „světovým názorem“, nikoli „etikou“, neboť se v Lambaréné chtěl zásadně rozejít se svou spekulativní filosofií z pařížských a berlínských dob.

Na pařížské univerzitě Sorbonne docházel Schweitzer na některé přednášky. V Paříži honem sepsal disertaci, kterou odevzdal svým učitelům filosofie Theobaldu Zieglerovi a Wilhelmu Windelbandovi.⁶⁰ Léto roku 1899 pak prožil v Berlíně. Tam se mu otevřela brána k jeho pozdější filosofii kultury. Četbou „hlavních děl staré a novější filosofie“, efektivní jako obvykle, se připravoval na obhajobu své filosofické práce ve Štrasburku. Měl být v rámci teologické promoce zkoušen z celého rozsahu oboru filosofie. Nepřekvapí tedy, že výsledek zkoušky – u studenta, který přišel z teologie a sotva rok se intenzivně zabýval oborem své disertace – dopadl hůře, než očekávali jeho učitelé filosofie. Navzdory slabým místům ve své obhajobě byl Schweitzer v červenci 1899 promován na doktora filosofie.⁶¹

Mimo jiné v létě roku 1899 v Berlíně pramení leccos z toho, co se ve Schweitzerově životě dělo později, stranou veškeré akademické filosofie. Čas prožitý v Berlíně využil totiž Schweitzer především k tomu, aby si utkal síť intelektuálních známostí. Seznámil se se

samotným Adolfem von Harnack a chodil na jeho přednášky. Harnack stejně jako Schweitzer přísně odděloval Ježíšův příběh a dějiny prvotního křesťanství od církevně formovaných dějin dogmatu. A právě Harnack to byl, kdo po třiceti letech, 7. března 1929, navrhl Schweitzera k přijetí za mimořádného člena Pruské akademie věd. Členství v této Akademii bylo tou dobou v Německu asi nejčestnějším akademickým vyznamenáním, jakého se mu mohlo dostat. Ve jmenovací listině, podepsané Harnackem, se jako odůvodnění uvádí:

Nenavrhujeme *Schweitzera* jako dopisujícího člena, byť i toto vyznamenání by bylo zasloužené, nýbrž jako *čestného člena*, abychom tím vyjádřili, že tento mnohostranný muž přichází pro Akademii v úvahu ne jen v *jednom* smyslu, že má naopak význam pro obě třídy Akademie a že pro samotnou Akademii je ctí zařadit tohoto alsaského učenice, znalce umění, umělce a lékaře, jemuž rovného není, mezi své čestné členy.⁶²

Schweitzer své jmenování komentoval o čtyři měsíce později v dopisu Maxi Planckovi následujícími slovy:

A teď smím s Akademií, s kterou jsem se [...] tenkrát [v Curtiově domě roku 1899] mohl seznámit tak zblízka, jak to jinak v mládí sotva bývá, navázat tak blízký vztah. [...] Že si teď mohu v pralese číst zprávy ze schůzí, to je pro mě nádherná vyhlídka.⁶³

Do jaké míry se Schweitzer cítil zavázán především Adolfovi von Harnack, to prozrazuje písemná kondolence, kterou zaslal Harnackově rodině roku 1930; von Harnack zemřel sotva rok po Schweitzerově jmenování členem Akademie věd: „Od roku 1899, kdy jsem přišel do Berlína, abych poslouchal jeho přednášky, a on mne tak mile nechával pobývat ve svém domě, jsem se k němu upínal s láskou a obdivem.“⁶⁴

V létě před svým filosofickým rigorózem docházel Schweitzer v Berlíně také na přednášky Georga Simmela. Seznámil se též s vynikajícími intelektuály té doby, jako byli teologové Otto Pflieger a Julius Kaftan nebo filosof Friedrich Paulsen. Pro Schweitzerovu pozdější filosofii kultury má podstatný význam (jako tak často u něj) jeden mimořádný zážitek z té doby. On sám jej s přesností na den

a hodinu identifikoval jako bod svého intelektuálního obratu. Byla to návštěva slavného berlínského intelektuálního salónu paní Curtiusové. Paní Curtiusová byla vdova po berlínském helenistovi, archeologovi a vychovateli císaře Friedricha III., Ernstu Curtiusovi. Scházela se u ní akademická elita tehdejšího Berlína, jeden člen akademie vedle druhého. Schweitzer byl do tohoto kruhu pozván, protože jej doporučil nevlastní syn Clary Curtiusové, colmarský okresní direktor Friedrich Curtius, s nímž se Schweitzer znal.⁶⁵ Během jednoho ze salónních večerů v létě roku 1899 zazněl naprosto ústřední pojem Schweitzerovy filosofie kultury.

Vtom někdo – už si nevzpomínám, kdo to byl – vyřkl to slovo: „Ale co! Vždyť my všichni jsme jen epigoni.“ Projelo to mnou jako blesk, protože to dalo podobu tomu, co jsem sám cítil. [...] Když se koncem století [19.] ve všech oborech ohlíželo a rozhlíželo, aby se zjistily a zhodnotily výdobytky, dělo se to s optimismem, který jsem nechápal. Všude jako by měli za to, že jsme nejen pokročili kupředu ve vynálezech a ve vědě, ale že jsme se také v duchovnu a etičnu ocitli na výši, jaké jsme nikdy předtím nedosáhli a z které už nemůžeme spadnout. Mně ale spíš připadalo, jako bychom v duchovním životě nejen nepředstihli minulé generace, ale žili v mnohém smyslu jen z jejich výdobytků. [...] A tu někdo vyslovil, co jsem tou dobou nevysloveně a zpola podvědomě namítal! Od onoho večera v Curtiusově domě jsem se vedle všech ostatních prací niterně zabýval dílem, jemuž jsem dal titul „My epigoni“.⁶⁶

Schweitzer tedy identifikoval konkrétní moment svého kulturně-filosofického osvícení. Stejně jako u pozdějšího rozhodnutí studovat medicínu a odjet do Lambaréné jako svého působiště nebo u objevu principu účty k životu za plavby po Ogowe. Ústřední výchozí impuls Schweitzerovy filosofie kultury a jeho etiky tedy vzešel ze salónního poznání „vždyť my všichni jsme jen epigoni“.⁶⁷ V řecké mytologii se jménem „Epigoni“ (etymologicky „poté zrození“, tedy „potomci“) nazývali synové sedmi hrdinů boje proti Thébám. Koncem 19. století se šířil pocit, že současníci jen napodobují dřívější duchovní veličiny, ba že se na nich jen přiživují. Slova o „epigonech“ propůjčila výraz tísnivému pocitu, že od řecké antiky či nejspíše od renesance už

nevzniklo v kultuře a filosofii nic skutečně originálního. Tato slova vyjadřovala intelektuální a kulturní úpadek. Schweitzer chtěl ve své filosofii kultury ukázat příčiny tohoto sestupu, a tak pomoci epigonům své současnosti k tomu, aby se stali zase optimistickými originály, kteří přitakávají životu.

Na počátku léta 1915 jako bych procitl z omámení. Proč jen kritika kultury? Proč se spokojovat s tím, že nás analyzují jako epigony? Proč ne také budovatelská práce?⁶⁸

Schweitzer měl jasnou představu o tom, co tvoří jádro jeho pojetí kultury:

Za podstatu kultury musíme považovat etické zdokonalování jedince i společnosti. Zároveň má však kulturní význam každý duchovní i každý materiální pokrok. Vůle ke kultuře je tedy univerzální vůle k pokroku, která si uvědomuje etično jako nejvyšší hodnotu.⁶⁹

My epigoni, kulturněkritická práce napsaná roku 1915 v Lambaréné, nesahá svým kořenem do přednáškového sálu, nýbrž do salónu berlínských intelektuálů. Právě to léto, kdy se měl Schweitzer vpravovat do filosofie jako akademické disciplíny, aby obhájil disertaci, objevil způsob, jak se vymknout všem formám akademicky provozované filosofie. A jako později, když předkládal spis k teologické habilitaci, mu bylo hned jasné, že po Dr. phil. nebude následovat akademická dráha na nějaké filosofické fakultě.

Vikář, doktorand a outsider

Na prahu nového století učinil Schweitzer dvě zásadní rozhodnutí. Jedno bylo soukromé povahy, druhé bylo vědeckého rázu. 31. prosince 1899 se vzdal kouření, které do té doby vydatně praktikoval, a po zbytek života už se k němu nevrátil.⁷⁰ Později v Lambaréné velice nerad viděl, když někdo kouřil na pozemku jeho špitálu. I jeho dospělá dcera Rhena si tam zakouřila leda potají.⁷¹ Co vypadá jako

nevýznamná poznámka pod čarou, je veskrze typické pro Schweitzero-
rovu osobnost: „Genius is one percent inspiration, ninety-nine percent
perspiration“,⁷² tvrdí Thomas Alva Edison. Schweitzer je přesný pro-
totyp takového génia, který se k úspěchům opravdu tvrdě dopracoval.
Ale kdo v něm chce vidět „géniá v divočině“, nadčlověka a přírodního
člověka, kterému všechno padá do klína, ten jeho osobnost vůbec
nechápe.⁷³ Tak například privátní teologická docentura vyžadovala
od Schweitzera nejen mnoho práce, ale především také, aby snášel
konflikty. Schweitzer si uložil vysoké penzum práce dlouho do noci,
a k tomu si s vizionářskou jistotou vybíral témata. To se u něj spo-
jovalo s realistickým citem, jenž mu napovídal, čeho může a nemůže
dosáhnout.

Tato kombinace vyvolala i druhé zásadní rozhodnutí. Po paříž-
ském intermezzu se Schweitzer rozhodl, že se vzdá filosofie ve pro-
spěch teologie. Ne snad že by se vzdal filosofování jako takového (to
ho provázelo po celý život), jen možnosti akademické kariéry filosofa.
Místo toho se rozhodl po filosofické promoci pro klasickou akade-
micko-teologickou kariéru v obvyklé kombinaci teologického dokto-
rátu s takzvaným vikariátem. Díky Gollovu stipendiu, které si zajistil
už před studiem filosofie, se mohl v dalších letech jako postdokto-
randský student Teologické fakulty Štrasburské univerzity nerušeně
zabývat svými vědeckými zájmy a paralelně vykonávat normální
vikariát. Ten přitom většina teologů absolvovala až po první zkoušce,
a ovšem jako zaměstnání na plný úvazek. Schweitzer vedl obvyklé
bohoslužby a vyučoval konfirmandy u svatého Mikuláše ve Štras-
burku. Kromě toho pokračoval ve studiu teologie. Schweitzer si opět
organizoval život a činnost nejen jako intenzivní práci, ale zároveň
co nejefektivněji.

Student Schweitzer ani nepřestoupil na jinou univerzitu. Jako
doktorand i jako student medicíny zůstal věren Štrasburku. Jednak
proto, že toto město velice dobře znal, jednak proto, že tamní pobyt
mu umožňoval kombinovat různé činnosti. Jako vysokoškolský učitel
zároveň zůstal ředitelem štrasburské Koleje sv. Tomáše. To byl
studentský dům pro posluchače teologie. Schweitzer tam jakožto stu-
dent lékařství dostal pokoj, umístěný docela blízko Lékařské fakulty
ve Štrasburku, a co by kamenem dohodil, měl kostel sv. Mikuláše,

v němž kázal. Albert Schweitzer, nadaný pevným zdravím, měl mimoto poměrně malou potřebu spánku. Do vysokého věku toho využíval. Čtyři až šest hodin spánku za noc mu za normálních okolností úplně stačilo. Za štrasburských nocí studia a četby u psacího stolu mu pomáhal také tento zvyk: dával si nohy do kádě se studenou vodou, aby nad knihami neusnul.⁷⁴ Sám komentuje svůj způsob práce kolem roku 1900 střízlivými slovy: „Tak můj život v oněch letech, rozhodujících pro mou tvorbu, ubíhal úplně jednoduše. Hodně jsem pracoval, v nepřetržité koncentraci, ale beze spěchu.“⁷⁵

Když se Schweitzer roku 1899/1900 rozhodl pro vikariát, dal tím veřejně najevo své sepětí s luterskou církví, ačkoli později často kritizoval církevní pozice a teologické nauky, z nichž tyto pozice vycházejí. Pro vikariát si vybral jednu z nejliberálnějších obcí ve Štrasburku, právě u sv. Mikuláše. S touto obcí ho leccos pojilo. Již bratr jeho matky, jeho jmenovec Albert Schillinger, tam v pohnutých letech německo-francouzské války let 1870/1871 kázal. Byl to luterský teolog považovaný za teologického liberála a vyhlášený frankofil. Jeden z mentorů Alberta Schweitzera u sv. Mikuláše, farář Gerold, byl navíc Schillingerovým blízkým přítelem. To Schweitzerovi podstatně zjednodušilo organizaci vikariátu. Sám Schweitzer si velmi cenil šťastného setkání se dvěma faráři od sv. Mikuláše, kteří mu byli učiteli:

Farář Knittel byl stoupencem ortodoxie zmírněné pietismem. Farář Gerold byl liberál. Ale vykonávali svůj úřad společně se vskutku bratrskou myslí. Veškeré záležitosti se vyřizovaly v pokojném duchu. Tak se skutečně ideálně pracovalo v tomto nepatrném kostele stojícím proti sv. Tomáši.⁷⁶

Mladý teolog Albert Schweitzer však nebyl bez problémů ani u sv. Mikuláše. Pro své sporné názory na historického Ježíše za celý svůj život ani jednou nekázal u sv. Tomáše ve Štrasburku, pro svou liberální teologii si nesměl ani zahrát na Silbermannovy varhany u sv. Petra ve Štrasburku, a rovněž u sv. Mikuláše byly potíže.⁷⁷ Někteří návštěvníci bohoslužeb kázání nového vikáře kritizovali. Schweitzer to ve vlastním životopise neproblematicky svádí na jejich krátkost. Nastávající vysokoškolský učitel teologie, tak liberální, jako byl

Albert Schweitzer, tedy se svým kázáním zřejmě narazil na odpor u ortodoxních i pietistických posluchačů. Ale Schweitzer se nedal. Nicméně přinejmenším pokud jde o délku kázání, vzal si k srdci radu svého mentora a rodinného přítele Gerolda, aby kázal nejméně dvacet minut.⁷⁸

Jako vikář si Schweitzer vydělal 100 říšských marek měsíčně, ubytování a strava v Tomášské koleji byly zdarma. K tomu dostával postdoktorandské stipendium ve výši 1200 marek ročně, takže s trochou úspornosti nemusel nijak nuzovat.

Za své rozsáhlé koncertní činnosti počínající rokem 1902 jezdil Schweitzer hojně mezi Německem a Francií. Zcestoval takřka celou Evropu. Už jako student počítal mezi své známé Cosimu Wagnerovou. Rumunská královna Carmen Sylva ho později osobně pozvala k sobě, nadšena jeho prací o Bachovi. Schweitzerovým opěrným bodem a domovinou však po všechny ty roky zůstávalo Alsasko. Tam zůstával i jako soukromý docent a student medicíny, když vykonával pastorační činnost ve sv. Mikuláši.

Na rozdíl od samotného vikariátu nebyla vůbec bez problémů Schweitzerova druhá teologická zkouška v roce 1900. Málo scházelo, a vikář Dr. phil. Schweitzer u této zkoušky (zaměřené spíše prakticky než vědecky) pohořel, což by bylo u nastávajícího doktora teologie opravdu trapné. Schweitzer se očividně málo připravil na prakticko-teologické obory s těsnými vztahy k církevní praxi, jak byl zaměstnán prací na své teologické disertaci, kterou měl obhájit ještě téhož roku 1900. Situace hrozila katastrofou, když Albert Schweitzer nedokázal přiřadit známou církevní píseň „Žaltář a harfa“ k jejímu autorovi, jímž byl Karl Johann Philipp Spitta. Korunu tomu nasadil, když svou mezeru v paměti ospravedlňoval slovy, že je to píseň „příliš nevýznamná“.⁷⁹ Toto pramálo lichotivé ocenění vyslovil v přítomnosti Spittova syna, profesora Friedricha Spitty, který byl do roku 1919 profesorem Nového zákona a praktické teologie ve Štrasburku a jako člen Teologické fakulty se zúčastnil Schweitzerovy zkoušky. Navzdory tomuto faux pas Schweitzer v druhé zkoušce obstál, a to hlavně na přímluvu zkoušejícího faráře Willa, na nějž Schweitzer zapůsobil v oboru dějin dogmatu. Rovněž teologickou disertaci se Schweitzerovi podařilo uzavřít ještě v roce 1900.

Jakým teologem byl tento nastávající soukromý docent Albert Schweitzer, jemuž se už v mládí podařilo proti veškerému odporu předložit směrodatnou práci o historickém Ježíši? Spousta teologických odborníků až do současnosti odkazuje na Schweitzera, jakmile se středem jejich zájmu stanou otázky eschatologie, učení o posledních věcech a o konci věků. Ale Schweitzer sám věděl, že jeho vlastní eschatologický výklad Ježíšova života a umírání nebude inspirovat křesťany a naplňovat kostely. Když sepisoval disertační práci, otec se ho zeptal, na čem že pracuje. Albert mu odpověděl, že píše nějakou „práci o eschatologii“. Otec odpověděl bez iluzí: „Můj synu, lituji tě. Nikdo nikdy neporozumí jedinému slovu z tvých prací.“⁸⁰ Problém nicméně nebyl v tom, že by mu nikdo nerozuměl. Naopak. Schweitzerovo skutečné dílo s jeho teologickou působivostí spočívá ani ne tak v jeho vlastní eschatologii, jako spíše v teologicko-historickém zpracování otázky, která zaměstnávala novozákonní vědu už více než sto let: „Jaký byl historický Ježíš z Nazaretu?“

Obsáhlé shrnutí stavu badatelské diskuse se Schweitzerovi podařilo s velkou obsahovou hloubkou a jazykovou elegancí. Vědecká výbušnost jeho *Dějin bádání o životě Ježíšově*, publikovaných roku 1906, byla v jejich úhrnné tezi. Ježíš podle ní nebyl Boží Syn, byl to člověk, který sdílel tehdy převládající představy židovstva o konci času. Když příchod očekávaného Království Božího nenastal, obětoval se Ježíš v očekávání brzkého příchodu, v naději, že Království Boží přijde brzy po jeho smrti. Zhroucení očekávání brzkého příchodu mezi prvotními křesťany překonal teprve Pavel. Ten příchod Království Božího reinterpretoval v tom smyslu, že v Kristu, a potažmo skrze život v Kristu, může v nás lidech nastávat Království Boží nezávisle na času dějin. Schweitzer tento výklad historického Ježíše nazval „důslednou eschatologií“. Chtěl tím vyjádřit, že celé Ježíšovo zvěstování i celou jeho životní cestu zkoumal výlučně – proto „důsledná“ – z hlediska Ježíšova očekávání blízkého příchodu Království Božího.⁸¹

Schweitzer, a před ním už Johannes Weiß, autor knihy *Ježíšovo kázání o Království Božím* (1892), se ve světě liberální teologie svými novozákonními historickými pracemi, v nichž takovým způsobem eschatologicky vykládali Ježíšovu smrt, dostali do rozporu s historicko-teologickým evolucionismem právě té liberální teologie, z níž

sami vzešli.⁸² Tento rozpor vznikl tím, že Schweitzer zdůrazňoval zlom mezi tímto a oním světem, nikoli kontinuitu mezi nimi, a že portrétoval Ježíše Nazaretského především jako člověka Ježíšovy doby, ne jako Syna Božího. Ježíš sám se možná považoval za Syna Božího, říká Schweitzer, ale z historického hlediska tehdy zemřel člověk, ne Bůh. Schweitzer tedy nepíše o Království Božím, které by vyrůstalo z kontinuity tohoto světa, nýbrž o takovém, které může ve světě eticky působit teprve skrze nás a v nás jakožto „Království Boží v nás“.⁸³ Do naší současnosti lze tudíž Ježíše přenést leda jako etický vzor. Chtěl se prý podílet na Království Božím tím, že životem ve světě svět překonal. Toto očekávání Ježíše podle Schweitzera popohánělo v jeho životě a etickém působení.⁸⁴ Vzhledem k Pavlovi a prvotnímu křesťanství Schweitzer zdůrazňoval, že očekávání blízkého konce se samozřejmě nedalo udržovat donekonečna. Pro svou vlastní současnost z toho vyvodil, že se člověk musí zařídit v realitě, ale přitom se s ní nespokojit. Právě to osvobozuje tvůrčí sílu k tomu, aby člověk mohl utvářet svou vlastní přítomnost.

Christologie staré církve byla podle Schweitzera – stejně jako už předtím pro Adolfa von Harnack, na jehož přednášky Schweitzer docházel v Berlíně – sotva něco víc než teologická přemalba, kterou provedli církevní otcové. Osobní naděje na přímý vztah s Bohem se tam prý projikovaly na Ježíše. Schweitzer a Weiß chtěli pravý opak: Ježíš jako představitel židovstva své doby není dnešním lidem blízký, ale naopak vzdálený. Zamlžovat tuto vzdálenost teologickým zvládnutím zklamaneho očekávání brzkého příchodu, to byl právě „krizový management“ teologie staré církve.⁸⁵ Teologicky to zvládnout se prý jako prvním podařilo mystiku Pavlovi. Etický závěr, který Schweitzer vyvodil z tohoto teologického posudku, tudíž zněl: tím, kdo může být lidem oporou v jejich snaze o správný život, není historický Ježíš, nýbrž jedině ten, který vstal z mrtvých v nich samotných. Tím, co dokáže lidi přimět, aby se vydávali k novým břehům a měnili svět k lepšímu, je koneckonců etický duch, který vyšel z Ježíše. Členy habilitační komise nepochybně rozčilovalo zejména to, že Ježíšovo zmrtvýchvstání nebylo pro Schweitzera historicky uchopitelnou událostí. Kdo si přečte novou verzi jeho *Dějiny výzkumu života Ježíšova*, dokončenou těsně před odjezdem do Lambaréné, ten pocítí teologic-

kou ožehavost i rozměr kritiky církve. V doplněné závěrečné úvaze Schweitzer říká:

Výzkumu Ježíšova života se vedlo podivně. Vytáhl do pole, aby našel historického Ježíše, a domníval se, že jej potom bude moci takového, jaký je, vsadit do dnešní doby jako učitele a spasitele. Uvolnil pouta, jimiž byl Ježíš po staletí připoután ke skále církevní nauky, a radoval se, když se do té postavy vrátil život a pohyb a on k sobě viděl přicházet historického člověka Ježíše. Ten se ale nezastavil, přešel kolem naší doby a vrátil se do své.⁸⁶ [...] Ve své nehlubší podstatě je náš vztah k Ježíšovi mystického druhu. Žádnou osobnost minulosti nemůžeme historickým výzkumem nebo úvahami o jejím autoritativním významu přenést živě do současnosti. Vztah k ní získáváme, až když jsme s ní svedeni poznáním společné vůle [...] a shledáváme se v ní se sebou samými. [...] Jedině tak tvoří Ježíš také společenství mezi námi.⁸⁷

Takové zásadní zpochybnění přijímaných církevních dogmat muselo bít do očí každému, kdo Schweitzerovu habilitaci četl. Proto také nepřekvapí, co mu vyčítali Helmut Groos nebo Martin Lönnebo: že se z jeho teologie úplně vytratil osobní Bůh křesťanství a byl nahrazen pouhým etickým vzorem, totiž Ježíšem. Lönnebo například píše: „Nejtěžší problém jeho teologie spočívá v tom, aby nakonec definoval objekt, na který odkazuje.“⁸⁸ A Groos doplňuje:

Bohem schweitzerovského uvažování není křesťanský Bůh. Zároveň to ale vlastně není onen „bůh filosofů“, který vyžaduje větší míru důvěry v metafyzické schopnosti člověka, než jí má Schweitzer. Příznačně můžeme spíše říci, co Schweitzerův bůh není, než co je. Je to velmi odvozené, torzovité, stěží definovatelné cosi, které zůstane, když si člověk myslí, že musí odhlédnout od většiny rysů tradované představy Boha, a přitom nechce vyvodit poslední důsledky a dokončit, co začal.⁸⁹

Schweitzerův postoj k historickému Ježíšovi přitom nebyl ničím nebývalým. Schweitzer jej ovšem podal pointovaněji, elegantněji a s větším ponorem do historického problému, než jeho předchůdci. Jako už před ním heidelberský novozákonní badatel Johannes Weiß,

také Schweitzer zdůrazňoval, že Ježíš se zpočátku vůbec nepovažoval za Mesiáše. Ježíšovou smrtí se však jeho etika lásky rozlila univerzálně na všechny lidi. Tomuto poznání dal Schweitzer později výraz, když dospěl k principu hluboké úcty ke všemu živému. Zhusta se nevidí, že předpokladem tohoto světového názoru je nanejvýš kontroverzní teologický soud o Ježíšově historickém působení. Působivost, účinnost a radikální důslednost Schweitzerových výzkumů historického Ježíše ovšem pochopili a žurnalisticky vyhrotili redaktori *Spiegela*, snad právě proto, že to nebyli teologové. Základní teze jejich článku o Schweitzerovi ve vánočním vydání roku 1960 zní, že veřejnost si Schweitzera silně idealizuje, takže špatně chápe jeho teologii, etiku i osobnost.

Jen v Německu dosahuje celkový počet výtisků jeho knih přes milión. Ale profesor Juši Učimura z Tokijské univerzity říká, že rovněž v Japonsku Alberta Schweitzera uctívají jako „Světce v pralese“ [...] Dým tohoto celosvětového podkuřování je však naplněn stejně rozsáhlým nechápáním ze strany veřejnosti, zejména věřících Schweitzerových učedníků. [...] Teologa Alberta Schweitzera považují za vzorového křesťana, a přitom napadl více církevních dogmat než kterýkoli německý teolog po Martinu Lutherovi.⁹⁰

Článek, pravda, konkrétně neuvedl ona „církevní dogmata“, která Schweitzer zpochybnil. Úvahy těchto žurnalistů však v podstatě zasáhly jádro věci: Schweitzer neviděl Ježíše Nazaretského jako vševědoucího a zmrtvýchvstalého Syna osobního a otcovského Boha, do jehož rukou vložil svou smrt, nýbrž jako člověka své doby.

Takový přístup, který se obejde bez Boha jako otcovské postavy a bez Ježíše jako Mesiáše, který třetího dne vstal z mrtvých, zpětně působil na Schweitzerovu osobní zbožnost. V jednom dopisu Heleně z roku 1906 můžeme číst:

Když jsem se včera večer modlil, modlitbu posledních dní za sílu do zimy, znovu a znovu mi vyvstávala otázka: co je Bůh? Cosi nekonečného, v čem spočíváme! Ale není to žádná osobnost, nýbrž osobnosti

se stává teprve v nás. Světový duch, který v člověku přichází k vědomí sebe samotného. Modlit se: cítit vanutí nejvyšší bytosti v nás, odevzdávat sebe samotné božství v nás, a tak docházet pokoje. Jestlipak to někdy dokážu vyslovit jasněji? [...] Já jsem tak šťastný, když se octnu sám stranou toho teologického hluku a uvažuji o myšlenkách, ne jak je chci vyučovat, nýbrž jak jimi prostě a krátce chci žít. [...] Kdybych měl někomu říci, v čem spočívá mé náboženství, nedokázal bych to [...] ale ty to tušíš a víš.⁹¹

Bůh jako neosobní „ono“, jako „nejvyšší bytost“, která je „v nás“. Schweitzerova zbožnost, působící zde stejně autenticky jako panteisticky, připomíná zbožnost takového Goetha. Jen etický závěr, který z ní plyne pro Schweitzera, je docela jiný než u básníka, kterého tak obdivoval. Schweitzer nebyl religiózní v abstraktně intelektuálním nebo kulturním smyslu. Považoval se za zbožného ve zcela elementárním, mystickém smyslu. Náboženství pro něj nebylo ani „pocitem“ ve smyslu pozdější romantiky, bylo mu čímsi, co účinkuje zhloubi a co dokáže v každém člověku rozpoutávat impuls k fundamentálnímu etickému jednání. V tomto etickém smyslu je pro Schweitzera následování Ježíše osvobodivá praxe, nikoli dogmatický systém nebo něco, na co by snad měly monopol církve. Překvapivé je, že na sebe Schweitzer takovým postojem nepřivolal tvrdou kritiku své církve, jejímž jménem celý život kázal a dlouhá léta přednášel jako učitel teologie.

Navzdory své teologické blízkosti k unitářům, svobodným křesťanským myslitelům a „Světovému svazu pro svobodné křesťanství“ se Schweitzer považoval za člena luterské církve. Měl pro to následující odůvodnění: „Je cenné, že si církev drží ve svém lůně takové, kteří nedrží ve všem jednotnou linii, jako kvásek, jehož se nezbavuje.“⁹² Přitom se mu později podařilo získat pro podporu Lambaréné prominentní církevní vůdce, jakými byli Otto Dibelius, Heinrich Grüber a Martin Niemöller. Navzdory teologicky kontroverzním tezím se nikdy neocitl mimo svou církev. Zejména v Americe padesátých let ho dokonce uctívali jako moderního evangelického světce. Oceňovali ho tam jako „the greatest soul in Christendom“.⁹³ Když vydavatel *Beacon Press* Melvin Arnold vepsal přesně toto hodnocení do lambarénské knihy hostů, Schweitzer větu ihned vyškrtl.

Odborní teologové Schweitzerovi opakovaně vytýkali, že redukoval Boha na etickou ideu, místo aby jej chápal jako personální protějšek.⁹⁴ Církev nicméně šla dlouho snazší cestou. Dělal ze Schweitzera, pralesního doktora, moderního světce, a zároveň ignorovala jeho teologické postoje. Tak například v uznávaných vědeckých časopisech *Časopis pro evangelickou etiku* nebo *Evangelická teologie* ani v roce 1965, v roce Schweitzerovy smrti, ani v letech následujících nevyšel žádný nekrolog, žádné zařazení jeho etiky. Z toho je zřejmé, že se Schweitzer nikdy nestal součástí těchto akademicko-teologických společenství citátorů. Zato mezi mnoha německými faráři šedesátých let proslul pod přezdívkou „Albert Propříklad“ (Beispiel-Albert). Nějaká ta schweitzerovská anekdota z Afriky vždycky zaručila zdařilý začátek nedělního kázání. Schweitzerovu výkladu Ježíšova života se dalo oponovat, ale kdo by mohl mít něco proti nemocnici v Africe?

Teolog, nebo mystik?

Schweitzerovo postavení teologického outsidera by mělo dojít každému, kdo se zabývá jeho teologickou disertací a habilitačním spisem. Jak přišel na téma své promoce, na problém historických zdrojů Poslední večeře, a na problém historického Ježíše, který s tím souvisí? Už v prvních semestrech došlo novozákoníku Schweitzerovi, že ho prvořadě nezajímají myšlenkové konstrukce systematických ideologií s jejich dogmatickými základy. S jistotou vycítil v soudobých teologických diskusích dvě témata, která mu připadala naléhavá a zároveň schopná vývoje. Speciálně ve své pozdější hlavní disciplíně, v oboru Nový zákon, to byla otázka historického Ježíše. Podle mladého studenta Schweitzera ji učitelé teologie zodpovídali pramálo uspokojivě, ba ani ji nevznášeli s dostatečnou naléhavostí.

Ve výběru témat pro teologickou doktorskou práci a habilitaci nevedla Schweitzera jenom zvědavost na obsah, jak tu a tam naznačuje autobiografie. Uvažoval veskrze strategicky a pragmaticky, jako i později při tolika rozhodnutích ve svém životě. Vždyť svým výběrem konkrétního tématu spojil dvě velké kvalifikační vědecké práce v jednu, ovšem ve dvou dílech. Už v roce 1898 se v rámci první

teologické zkoušky zevrubně vypořádal s problematikou historických souvislostí a okolností Poslední večeře a s recepcí této problematiky u Schleiermachera – bylo to téma, které mu předepsala zkušební komise. A pro disertaci i pro habilitační spis se rozhodl předložit dějinami teologie podložené pojednání o Poslední večeři za prvé vzhledem k Ježíšovu životu, za druhé vzhledem k obci prvních křesťanů. Problém historie vzniku Poslední večeře mu posloužil jako svorník obou témat. Tak mohl využít své předchozí práce a zároveň se zabývat otázkou historického Ježíše, touto podstatnějším otázkou jeho prvního semestru, těsně spjatou s tematikou Poslední večeře. V teologickém výkladu Poslední večeře se teologická škála táhne od obyčejné poslední večeře, kterou si křesťané symbolicky připomínají, až po ústřední svátost křesťanské víry. Schweitzer vypracoval poměrně krátkou a pregnantní studii ve dvou částech. S první částí, která měla 62 stran a týkala se užší tematiky Poslední večeře, promoval již 21. července 1900 na doktora teologie (licenciát). Sotva o dva roky později pak dosáhl teologické habilitace druhou částí o 109 stranách. Nesla název *Tajemství mesianismu a utrpení*.⁹⁵

Relativní krátkost obou prací – z dnešního hlediska – byla tehdy naprosto obvyklá. Zato bylo nanejvýš ambiciózní a kontroverzní zvolené téma, především u habilitačního spisu. Jestliže k doktorské promoci Schweitzer dospěl ještě bez otevřených konfliktů s fakultou, pak u habilitace a s tím spojeného jmenování soukromým docentem vyvstal problém. Schweitzer totiž ne-li dříve, tedy při obhajobě nedal jinak, než že odmítne ústřední teze svého učitele Holtzmann a ocitne se daleko mimo vládnoucí dogma. To vyžadovalo velkou odvahu. O mnoho let později kritik *Dějin výzkumu života Ježíšova*, na kterého nesmírně zapůsobil Schweitzerův celkový historický pohled, napsal o konečném vyznění této knihy, že v ní Schweitzer vytvořil „ohromné pole poseté mrtvolami po velikém boji o život Ježíšův, a jako jediný přeživší tu stojí Schweitzer“. Je evidentní, proč se Schweitzerův polarizující postoj nemohl obejít bez zjevných rozporů.⁹⁶

Už ve své disertaci o problému Poslední večeře z roku 1900 dospěl Schweitzer k závěru, který byl z církevního hlediska kontroverzní, totiž že slavnostní večeření prvních křesťanů nebylo žádné symbolické zpřítomňování Ježíšovy smrti, která snímá hříchy. Význam

symbolického opakování Poslední večeře dodala tomuto stolování podle Schweitzera teprve katolická mše se svou obětí, a pozdější protestantská Večeře Páně mu dodala význam zpřítomňování odpuštění hříčů. Ježíšova slova u večeře tedy podle Schweitzera neměla původně sakramentální význam. Ten získala teprve později. Nebyla to žádná sakrální instituční formule ani symbol, byla to prostě modlitba díky.⁹⁷ Tak se podle Schweitzera vysvětluje také Večeře Páně u prvních křesťanů jako „eucharistie“, díkůvzdání s výhledem na příchod Království Božího, ne jako svátost, kterou z ní udělali církevní otcové a která pak byla institucionalizována a dogmatizována v rámci církve.

Schweitzer však nezůstal jen u této historické kritiky praxe Večeře Páně. V následujícím habilitačním spisu se vrhl na historické zařazení Ježíše Nazaretského. Ve svém shrnutí více než stovky let výzkumu Ježíšova života navazoval, pokud jde o metodu, na tübinskou tradici historické kritiky, pocházející od jeho „přítele“ Ferdinanda Christiana Baura. Schweitzer ho celoživotně obdivoval, ještě v osmdesáti letech navštívil jeho hrob.⁹⁸ Jak Schweitzer v rámci své kritiky církevních institučních slov nakonec v disertaci vyřešil problém Poslední večeře: rozhodně odmítl, že by tato slavnost měla povahu svátosti, zato však zdůrazňoval její mystickou povahu. Podle Schweitzera nemůže jít o kanonizaci exegeticky nedoložené vzpomínkové hostiny, neboť příkaz opakovat večeři v Lukášovi 12,19 a v 1. Korintským 11,24n je podle něj ahistorický. Poslední večeři můžeme podle Schweitzera chápat jedine jako projev očekávání brzkého příchodu Království Božího, očekávání, které trvalo i po Ježíšově zmrtychvstání. Ze slavnostního stolování se stalo podobenství společenství s Ježíšem, nikoli naopak. Ježíš sám neustanovil večeři jako svátost. Slavil večeři jako mesiášskou hostinu, jako výraz očekávání brzkého příchodu Království Božího. Stejně jako předtím David Friedrich Strauß, také Schweitzer zdůrazňoval eschatologickou povahu této hostiny. Tím si vybudoval přechod k habilitačnímu spisu o historickém Ježíši.

Nikoho jistě nepřekvapí, že se musí připravit na odpor habilitand, který ve své doktorské práci tvrdí, že jen *jeho* řešení – a snad ještě Schleiermacherovo – je mezi všemi ostatními předloženými pracemi o problému Poslední večeře to jediné historicky nosné.⁹⁹ Při-